

Ж. Л. Чорна*

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВЗДАТНОСТІ МАЛОЛІТНІХ І НЕПОВНОЛІТНІХ ОСІБ ЯК УЧАСНИКІВ МАЙНОВИХ ВІДНОСИН

Однією із важливих категорій в цивільному праві є категорія правоздатності фізичної особи як загальної здатності бути носієм цивільних прав і обов'язків. Здатність в свою чергу означає юридичну можливість, тобто особа може мати цивільні права і обов'язки. Разом з тим, наявність у фізичної особи окремих прав залежить від її віку, майнового становища, стану здоров'я.

Слід зазначити, що вивченням даної правової категорії займалися такі вчені, як: Я. Р. Веберс, С. Н. Братусь, В. П. Мозолін, А. І. Масляев, Н. О. Саніахметова, Є. А. Суханов, Є. О. Харитонов.

Метою даної статті є з'ясування особливостей правоздатності малолітніх і неповнолітніх осіб у цивільному праві. Для досягнення вказаної мети слід вирішити такі завдання: проаналізувати категорію правоздатності у цивільному законодавстві та в літературі, з'ясувати, якими правами особа наділена від народження і які пов'язуються з досягненням особою певного віку, запропонувати зміни та доповнення до законодавства.

Зміст цивільної правоздатності складають ті майнові і немайнові права і обов'язки, якими особа може бути наділена. Основна цінність цих прав і обов'язків полягає в їх здійсненні. А здійснення суб'єктивних цивільних прав — це процес реалізації уповноваженою особою всіх повноважень, що належать до змісту конкретного суб'єктивного права для досягнення певного результату. Здійснення цивільних прав можливе за наявності таких умов:

- 1) особа повинна бути наділена певною правоздатністю;
- 2) особа повинна бути наділена необхідним обсягом дієздатності¹.

Малолітні і неповнолітні особи, як і всі інші громадяни нашої держави, відповідно до ч. 1 ст. 2 ЦК України є учасниками цивільних відносин, тобто вони наділені цивільною правосуб'єктністю. Цивільна правосуб'єктність як передумова участі малолітніх та неповнолітніх осіб у цивільних правовідносинах і цивільному обороті (активна правосуб'єктність) включає в себе здатність мати цивільні права та обов'язки (правоздатність) (ч. 1 ст. 25 ЦК України), а також здатність своїми діями набувати для себе цивільних прав і самостійно їх здійснювати, а також здатність своїми діями створювати для себе цивільні обов'язки, самостійно їх виконувати та нести відповідальність у разі їхнього невиконання (дієздатність) (абз. 2 ч. 1 ст. 30 ЦК України).

З іншого боку, правосуб'єктність як умова наділення цивільними правами і обов'язками є іншим виявом поняття правоздатності. В цьому, більш вузькому розумінні, вона виступає як пасивна правосуб'єктність. Але для активної участі в цивільному обороті поряд з правоздатністю потрібне приєднання до останньої дієздатності самого суб'єкта чи іншої особи — обов'язкового представника (батьків, усиновлювачів чи опікунів).

© Чорна Ж. Л., 2007

* доцент кафедри цивільного права та процесу Хмельницького університету управління та права, кандидат юридичних наук

¹ Стефанчук Р. О. Здійснення і захист цивільних прав // Цивільне право України: Навч. посіб. / Ю. В. Білоусов, С. В. Лозінська, С. Д. Русу та ін.; За ред. Р. О. Стефанчука. — К.: Прецедент, 2004. — С. 87.

Для того щоб зрозуміти, якою мірою положення Конституції України та Цивільного кодексу України стосуються майнових прав малолітніх і неповнолітніх осіб, необхідно проаналізувати найважливіші сторони змісту правоздатності.

У ЦК України² зазначається, що цивільна правоздатність фізичної особи виникає в момент її народження (ч. 2 ст. 25) і припиняється у момент її смерті (ч. 4 ст. 25). Але у ч. 3 ст. 25 ЦК України також зазначено, що у випадках, встановлених законом, здатність мати окремі цивільні права та обов'язки може пов'язуватися з досягненням фізичною особою відповідного віку.

Таке положення обґрунтовується і в науковій літературі. Зокрема, Я. Р. Веберс зазначав, що оскільки правоздатність означає не лише здатність громадянина мати права й обов'язки взагалі, але і права й обов'язки певного виду, то під виникненням правоздатності можна розуміти і як виникнення її взагалі, і як виникнення окремих елементів її змісту³.

Учений С. Н. Братусь зазначав, що в деяких випадках здатність мати певні права і обов'язки в силу самої їх природи виникає не з моменту народження, а після досягнення певного віку⁴.

У зв'язку з цим ми б хотіли проаналізувати цю юридичну категорію і розкрити особливості правового статусу малолітніх і неповнолітніх осіб в майнових відносинах.

Так, наприклад, заповідальна здатність як елемент змісту правоздатності виникає одночасно з відповідною дієздатністю фізичної особи і тому нею не можна скористатися з моменту народження⁵. Реалізація такого права є можливою із досягненням певного віку, необхідного для формування соціально зрілої особистості, яка здатна діяти самостійно.

Заповіт є одним із способів розпорядження майновими благами, які належать особі. Особа, яка розпоряджається майновими правами та обов'язками шляхом складення заповіту, повинна бути повністю дієздатною (ч. 1 ст. 1234 ЦК України). В юридичній літературі висловлюється думка про те, щоб право на складення заповіту поряд із повністю дієздатними особами було надано і особам з неповною цивільною дієздатністю, адже право заповідати є складовою поняття "розпорядження", а тому стосовно конкретно визначеного майна неповнолітні повинні мати заповідальну дієздатність⁶. Слід зазначити, що і в деяких державах західної Європи здатність до складення заповіту пов'язують із досягненням віку молодшого від віку повноліття. Так, Французький цивільний кодекс і Германське цивільне уложення дозволяють складати заповіт неповнолітнім особам після досягнення ними 16-річного віку. Обґрунтовується таке положення тим, що розпорядження майном шляхом складення заповіту не порушує інтересів неповнолітньої особи⁷. Ми погоджуємося з такою думкою, але вважаємо, що попередньо повинен бути даний дозвіл батьків (усиновлювачів), піклувальника неповнолітньої особи. Виходячи із цього аналізу, ми пропонуємо доповнити ч. 1 ст. 1234 ЦК України пунктом другим і викласти його в такій редакції: "Право на заповіт має неповнолітня фізична особа з неповною цивільною дієздатністю

² Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. // ОВУ. — 2003. — № 11. — Ст. 461.

³ Веберс Я. Р. Правосубъектность граждан в советском гражданском и семейном праве. — Рига: Зинатне, 1976. — С. 98.

⁴ Братусь С. Н. Субъекты гражданского права. — М.: Госюриздат, 1950. — С. 51.

⁵ Веберс Я. Р. Указ. работа. — С. 103.

⁶ Чуйкова В. Ю. Правові питання спадкування за заповітом: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Харківська юридична академія. — Х., 1999. — С. 10; Андросюк І. До питання про кредитну дієздатність неповнолітніх // Підприємство, господарство і право. — 2002. — № 7. — С. 43.

⁷ Шершеневич Г. Ф. Курс гражданского права. — Тула: Автограф, 2001. — С. 634.

стосовно належного їй на праві власності майна при наявності згоди батьків (усиновлювачів) або піклувальника”.

В Україні законодавчо визначена можливість фізичних осіб займатися підприємницькою діяльністю, організовувати юридичні особи. Ці елементи правоздатності надають особі право активно брати участь у цивільному обороті і слугують гарантією стабільності цього. Відповідно до ст. 42 Господарського кодексу України⁸, підприємництвом визнається самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку. В цьому визначенні для розуміння цивільної правоздатності важливими є два моменти: підприємницькою є самостійна діяльність і така діяльність здійснюється на власний ризик.

Отже, підприємницька діяльність здійснюється особисто. Особа може займатися підприємницькою діяльністю як з утворенням юридичної особи, так і індивідуально. Навряд чи потрібно доводити, що здатність до здійснення підприємницької діяльності не може виникнути в особі з моменту народження, вона формується поступово, з віком. Крім сформованої самостійної позиції, необхідним є також економічне відокремлення суб'єкта, яке б дозволило йому повніше реалізувати свої задуми у цій сфері.

Питання про здатність створювати юридичні особи самостійно чи разом з іншими фізичними і юридичними особами теж є доволі вагомим при аналізі проблеми набуття особою певних прав з досягненням певного віку. Створюючи юридичні особи чи беручи участь у них, особи реалізують можливість займатися також іншою діяльністю (комерційною, благодійною, просвітницькою). Разом із тим, у абз. 3 ч. 1 ст. 32 ЦК України підкреслюється, що неповнолітня особа має право бути учасником (засновником) юридичних осіб, якщо це не заборонено законом або установчими документами юридичної особи. У зв'язку з цим виникає логічне запитання, яким чином діяти у випадку, коли в установчих документах юридичної особи міститься норма про те, що її учасниками можуть бути лише особи з повною цивільною дієздатністю. Відповідно до ст. 35 ЦК України повна цивільна дієздатність може бути надана фізичній особі (у випадках, передбачених законом), яка досягла 16 років. На наш погляд, у таких ситуаціях слід керуватися відповідними нормами ЦК України, оскільки відмову від вступу до такої юридичної особи може бути розцінено як обмеження у цивільній правоздатності. А відповідно до ч. 1 ст. 27 ЦК України правочин, що обмежує можливість фізичної особи мати не заборонені законом цивільні права і обов'язки, є нікчемним.

Так, членами фермерського господарства можуть бути фізичні особи, які досягли 14-річного віку (п. 1 ст. 3 Закону України “Про фермерське господарство”⁹). Відповідно до Закону України “Про колективне сільськогосподарське підприємство”¹⁰ членами колективного сільськогосподарського підприємства можуть бути фізичні особи, які досягли 16-річного віку (ч. 2 ст. 5 вказаного Закону). Закон України “Про кооперацію”¹¹ вказує на те, що членом кооперативу може бути фізична особа, яка досягла 16-річного віку і виявила бажання брати участь у його діяльності (ч. 2 ст. 10 вказаного Закону).

⁸ Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. // ОВУ. — 2003. — №11. — Ст. 462.

⁹ Про фермерське господарство: Закон України від 19.06.2003 р. // ОВУ. — 2003. — № 29. — Ст. 1438.

¹⁰ Про колективне сільськогосподарське підприємство: Закон України від 14.02.1992 р. // ВВР. — 1992. — № 20. — Ст. 272.

¹¹ Про кооперацію: Закон України від 17.07.2003 р. // ВВР. — 2003. — № 53. — Ст. 278.

У Законі України “Про господарські товариства”¹² не вказано вік, з досягненням якого особа може стати учасником господарських товариств. Але правовий статус учасників підприємницького товариства (необхідність займатися підприємницькою діяльністю від імені товариства і нести додаткову відповідальність своїм майном) дозволяє визнати, що вказані особи повинні досягти 16-річного віку та у зв’язку з цим набути відповідного віку обсягу дієздатності.

Неповнолітні особи як учасники юридичної особи, відповідно до абз. 1 ч. 1 ст. 115 ЦК України, можуть передати своє майно у власність як вклад до статутного (складеного) капіталу. Також вони можуть передати й інші майнові цінності, які мають назву інвестицій. Отже, для того, щоб інвестувати майно і майнові цінності в будь-яку діяльність самостійно, необхідним є також досягнення відповідного віку.

Участь в акціонерних товариствах і товариствах з обмеженою і додатковою відповідальністю зазвичай теж обумовлене наявністю в особи і правоздатності, і дієздатності. Акціонери або учасники в господарських товариствах мають можливість впливати на рішення, які приймаються загальними зборами. Для цього суб’єкт повинен бути наділений сформованою волею, а цей момент законодавець пов’язує із дієздатністю. Але дієздатність передбачає наявність правоздатності, яка у такому випадку виникає не з моменту народження, а з досягненням передбаченого законом віку.

У ч. 3 ст. 26 ЦК України зазначено, що фізична особа здатна мати усі майнові права, що встановлені цим Кодексом, іншим законом. Відповідно до цієї норми можна виділити такі майнові права, якими наділені малолітні та неповнолітні як учасники цивільних відносин вже від народження:

1. Мати майно в приватній власності.

Це одна із найважливіших правових можливостей, які охоплюються категорією правоздатності. Наведене правило, як відомо, носить конституційний характер — воно закріплено в Конституції України та інших нормативних актах. Так, відповідно до ч. 2 ст. 325 ЦК України фізичні та юридичні особи можуть бути власниками будь-якого майна.

Наведені нормативні акти не встановлюють обмежень в частині правонадільної здатності фізичних осіб стосовно права власності залежно від віку. Тобто малолітні і неповнолітні особи є такими ж правомочними власниками, як і повнолітні.

Звичайно, для здійснення правомочностей по розпорядженню правом чи для захисту права власності щодо цих суб’єктів виникає необхідність в юридичній допомозі з боку законних представників. Але тут проявляється уже інший бік правосуб’єктності — дієздатність.

Разом із тим, особа тільки після набуття повної цивільної дієздатності має право витребувати (в матеріальному значенні цього слова) своє майно із чужого незаконного володіння, вимагати усунення будь-яких порушень її прав, у тому числі й таких, які не пов’язані з позбавленням володіння. Але і в цьому випадку малолітні і неповнолітні особи потребують допомоги своїх батьків (усиновлювачів), опікуна чи піклувальника.

2. Мати право користуватися житловими приміщеннями та іншим майном.

Малолітні і неповнолітні особи як члени сім’ї наймача житла в галузі житлово-правових відносин наділені рівними правами на житлове приміщення зі своїми батьками, повнолітніми братами і сестрами.

¹² Про господарські товариства: Закон України від 19.09.1991 р. // ВВР. — 1991. — № 49. — Ст. 682.

В принципі, до аналогічного висновку можна прийти і стосовно здатності малолітніх і неповнолітніх осіб мати в користуванні інше майно, наприклад, речі культурного і побутового призначення за договором прокату.

3. Мати спадкові права.

Ч. 1 ст. 1222 ЦК України вказує на те, що фізичні особи можуть бути спадкоємцями за заповітом і за законом. Згідно із ст. 1261 ЦК України діти спадкодавця належать до спадкоємців першої черги.

Треба мати на увазі, що й усиновлені діти наділені рівними спадковими правами з рідними дітьми спадкодавця.

Право спадкування визнається також і за дітьми спадкодавця, які народилися після його смерті (ст. 1261 ЦК України). Мова тут іде не про те, що дитина, яка ще не народилась, наділяється правоздатністю або будь-яким суб'єктивним правом. Закон передбачає лише захист інтересів можливого спадкоємця, до того ж ніяких прав на майно або спадкування ще не народжена дитина не має. Захист її інтересів зводиться до захисту її можливої частки за умови її народження, якщо ж дитина не народжується, то вона й не буде закликана до спадкування.

4. Мати суб'єктивні права на об'єкти інтелектуальної власності. Малолітні і неповнолітні автори творів літератури, науки, мистецтва, малолітні й неповнолітні винахідники мають як особисті немайнові права, так і майнові права автора і винахідника, а саме: користуватися правом на видання твору у світ, на його поширення, права, пов'язані з відтворенням твору тощо. Слід зазначити, що законодавчо не встановлено, з якого віку фізична особа може здійснювати майнові права на об'єкти інтелектуальної власності. Зазначається тільки, що авторське право, яке включає в себе особисті немайнові права і майнові права інтелектуальної власності на твір, виникає з моменту створення твору (ч. 1 ст. 437 ЦК України). Але твір може створити і особа, яка досягла, наприклад, 3-річного віку. Тобто такими правами особа наділена з народження, але реалізувати майнові права зможе відповідно до абзацу 2 ч. 1 ст. 32 ЦК України лише після досягнення неповної цивільної дієздатності. Але це вже відноситься до дієздатності.

5. Вчиняти різного роду правочини, які не виходять за межі дрібних побутових (бути учасниками договірних відносин).

6. Мати інші майнові права і обов'язки.

Розглядаючи категорію правоздатності, ми дійшли висновку, що набувати та розпоряджатися деякими своїми правами неповнолітні особи можуть лише після досягнення певного віку, наприклад, право займатися підприємницькою діяльністю може наставати після досягнення 16-річного віку і надання повної цивільної дієздатності.

Наведені елементи правоздатності малолітніх і неповнолітніх осіб не вичерпують, звичайно, всього змісту цієї правової категорії.

При розгляді окремих елементів змісту правоздатності вказаної категорії осіб основний наголос був зроблений нами на характеристиці тих прав малолітніх і неповнолітніх, якими вони можуть бути наділені від народження. Поняття правоздатності включає в себе здатність мати не лише права, але й відповідні обов'язки. Тому, говорячи про те чи інше право малолітніх і неповнолітніх осіб як суб'єктів цивільного права, потрібно враховувати і здатність цих осіб мати певні обов'язки.

*Стаття рекомендована до друку кафедрою цивільного права та процесу
Хмельницького університету управління та права
(протокол № 1 від 6 вересня 2007 року)*